

HIVATALOS BÍRÁLAT

Dr. Deli Gergely

„Usus postmodernus Pandectarum, avagy kortárs olvasatok a Digestából”

című akadémiai doktori értekezéséről

Jelen bírálatot a Magyar Tudományos Akadémia Doktori Tanácsának felkérésére készítettem a jelölt által Budapesten 2022-ben benyújtott, jelzett című MTA-doktori értekezés kézírata alapján, amely 210 oldal terjedelmű, és amelyhez 41 oldal irodalomjegyzék társul.

A bíráló saját tudásának keretei közé szorítva nem tudhat a szó legnemesebb értelmében interdiszciplináris, ötlet- és gondolatgazdag munkáról teljes képet adni, véleménye a rendszerezési törekvések ellenére is fragmentáltnak, tartalmában töredékesnek tűnhet. Így teljességre törekvés igényét elvetve fogalmazom meg alábbi véleményemet.

I.

Az értekezésről általában

Az értekezést kézbe véve már első olvasásra látszott, hogy az mind tartalmában, mind alkalmazott módszerei vonatkozásában igen jelentős kihívás elé állítja az olvasót gondolat- és ötletgazdagságával. A szerzőnek a jogelméleti irodalomban, a közgazdasági elméletek terén, valamint a római jogi források exegézisében és a szekundér irodalom ismeretében megmutatkozó irigylésre méltó felkészültsége, illetve elemző gondolatainak magas absztrakciós szintje nem teszi könnyen befogadható „lektúrré” a munkát, igencsak erős koncentrációt igényel az olvasótól. Utóbbi ugyanis a nézőpontok, megközelítési módok (közgazdasági iskolák [neoklasszikus közgazdaságtan, racionális döntésemélet, viselkedési közgazdaságtan], jogelmélet, államelmélet, politikaelmélet, lételmélet, nyelvelmélet) szinte kavalkádjával szembesül a rendkívül szerteágazó, néha az „anzix-szerűség” látszatát keltő részletgazdag szövegben, ami azonban egyáltalán nem jelenti, hogy a magvas gondolatok rendszertelenül sorjáznának. Épp ellenkezőleg, de erről majd a dolgozat szerkezeténél szólok.

Bizonyos, hogy a szerző sokrétegű szövege sokrétegű olvasatot kínál és kíván, és az olvasónak gyakran az az érzése, hogy nem is tárulhat fel egyszerre minden réteg, egyes értelmek csak többszöri olvasás után ragadhatók meg és reflektálhatók a szövegről kialakított véleményben. Ez megint csak nem a megfogalmazás módjának, hanem a megfogalmazott gondolatok mélységének a számlájára írható.

1. Témaválasztás, az értekezés célja

A szerző értekezése céljaul azon kérdés megválaszolását tűzi ki, hogy mi tekinthetünk jognak, ha a jog jelenségét gazdasági szempontok alapján közelítjük meg. Szándékai szerint fenti kérdés megválaszolásához két alkérdés boncolgatásával kíván eljutni. Arra keres egyrészt választ, hogy hogyan befolyásolja a gazdaság a jogot, hogyan hat ki a

gazdasági körülmények változása a jogra. Másrészt a szerző a jog természetét felderítendő, arra keres választ, hogy a jog szabályainak kötelező ereje csak a szankcióra támaszkodik-e, vagy egyéb forrásai is lehetnek a jog jogként való elfogadásának.

Ezen kérdések megválaszolásához a római jogi forrásokat a „*posztmodern kor kihívásai fényében*”, és „*a posztmodern tanulságai alapján*” újra olvasva, azok dekonstrukciójával kíván közelebb jutni (3. o.). A szerző nem részletezi, hogy mit ért a posztmodern kor kihívásai alatt (bizalmatlanság, létbizonytalanság, fenntartható fejlődés?), ugyanakkor megjelöl három olyan jellegzetességet, amelyek vezérfonalul szolgálhatnak a források újra olvasása során: a gazdasági szemléletmódot, a nagy narratívák hiányát, valamint a többértékűség vagy relativizmus elvét.

A gazdasági szemléletmód egyértelmű, hiszen az értekezés egyik alapcélkitűzése az, hogy a viselkedési közgazdaságtan „szűrőjén” áteresztve, elméleteinek mércéjén mérve ütköztessen modern és római jogi megoldásokat. A neoklasszikus közgazdasági elméletek jelentős hatását és visszatükröződését állapítja meg a modern jogi megoldások kapcsán, míg a viselkedés közgazdaságtani megközelítést több esetben a római jog egyes megoldásaiban véli felfedezni, ami bizonyos értelemben alapot szolgáltat a modern jogrendszerek kritikájához is.

A szerző posztmodernre jellemzően kerüli a nagy narratívák, szokásos magánjogi „vezéreszmék” (méltányosság, *bona fides*, igazságosság, társadalmi igazságérzet) segítségül hívását. A jogbiztonság, a közjó szolgálata és a társadalmi stabilitás kívánalma azonban több esetben megjelennek a munkában.

A munka szükségszerűen értékalapú megközelítéseket tartalmaz, de nem választ kifejezetten az értékek között. Ugyanakkor nem kerülheti meg azon értékek felmutatását, amit a római jog közvetít(het) a modern és posztmodern közösségek felé. A szerző akarva-akaratlanul a személyi önrendelkezés és a közjó szempontjainak „optimalizálását” biztosító megoldásokra koncentrál, s ezek felmutatásához, feltárásához használja a közgazdasági (elsősorban a viselkedési közgazdaságtani) elméleteket és megközelítéseket.

A szerző hipotézise szerint a római jog elméleti és gyakorlati tapasztalatainak vizsgálata a posztmodern korban is segít megértenünk, hogy „*a jog természete, valamint a gazdaság és a jog kapcsolata sokkal összetettebb probléma annál, mint ahogy azt elképzelni hajlamosak vagyunk*” (7. o.). Ennek érdekében a római jogászok számára többé-kevésbé ismert szövegek új olvasatára tör és új olvasatára ösztönöz (4. o.), felderítendő mit üzen a posztmodern kor jogi berendezkedése számára a római jog (6. o.). Emellett a római jog alapattitűdjének megrajzolásához kíván hozzájárulni néhány mozaikkal. (207. o.)

2. A feldolgozás módszere

Az értekezésnek a bíráló által meglehetősen leegyszerűsítve megjelölt céljai csak egy rendkívül komplex módszertannal érhetőek el, ezért szükségszerűen kiemelő az értekezés módszertani sokszínűsége. Az olvasó egy a paradigmák közötti izgalmas vándorlás, egy valódi *peregrinatio paradigmatum* részese lehet.

A szerző egy újszerű, összetett interpretációs stratégiát követ elemzései során, amelyet több kortárs megközelítési mód (konstruktivista stratégia, relytélymegoldó stratégia, anekdotastratégia, problémaérzékeny jogösszehasonlítás) újító átalakítása révén határoz meg, törekedvén arra, hogy olyan eredményekre jusson, amelyek eddig hiányoztak az

értelmezésekből (4-5. o.). Emellett elfogadottabb módszereket is alkalmaz: a római jogi szövegek értelmezéséhez elengedhetetlen exegetikus eszközöket. Mintegy 10 tucatnyi *Digesta*- és néhány *Institutio-fragmentum*ot elemez, s jó néhány *fragmentum* esetében bizonyítja kitűnő, finom distinkciókat is feltáró exegetikus érzékét és dogmatikai felkészültségét. A későbbieket megelőlegezendő legyen itt elég utalni, hogy

- Ulpianus „elegáns jogelméletének” kifejtése kapcsán, a források és a szekundér szakirodalom kritikai vénát sem nélkülöző elemzése a szerzőt magas színvonalon dolgozó romanistaként tünteti fel (38-44. o.). Klasszikus római jogi munkamódszerrel faggatja forrásait: etimológiai fejtegetésekből indul ki irodalmi és jogi források alapján, több oldalon keresztül ismertet közel tucatnyi szakirodalmi álláspontot a római jogforrások „*elegantia*”-értelmezésével összefüggésben (38-44), majd ulpianusi *fragmentum*ok alapján fejti ki saját álláspontját (45, 46).

Vélelmezhető, hogy a szerző (csékély kivételtől eltekintve) saját magyarázásában adja vissza a latin szövegek (nemcsak a jogforrások, hanem a történetírói munkák [Livius, Gellius]) fordítását. Ezt igazolja az is, hogy adott esetben kritizálja is a legújabb német fordítást (89., 163. o.). A fordítások természetesen kivétel nélkül korrektnek és szakszerűnek tekinthetők.

A szerző szükségszerűen alkalmazza a vertikális jogösszehasonlítást is. Nem csak a modern jogi megoldások és a római jog világa között tesz meg többször oda-vissza utat, hanem – igaz viszonylag ritkábban – jogfejlődési, dogmatikatörténeti rétegek felfejtésével is találkozhat az olvasó egy-egy kérdéskör kapcsán.

Tágabb értelemben vett módszertani szempontból a szerző – szándékai szerint – a római jogi tudáskincs és általában a jogtörténeti tapasztalatok hasznosíthatóságával kapcsolatban egyfajta harmadik utat kíván bejárni. A római jogi és jogtörténeti kutatások céljai vonatkozásában évtizedek óta egymásnak feszülő „applikatív” és „kontemplatív” megközelítéseken túllépve egy „harmadik úton” kíván elindulni: egyrészt nem akar a római jogi forrásokból kiolvasható megoldások „neopandektista” hasznosítása csábításának engedni, ugyanakkor nem gondolja azt sem, hogy a római jogi tudás felelevenítésének pusztán „l' art pour l'art”, egy szűk jogtudósi és történészi elit tudásvágya kielégítése lehet a szerepe a jogtudományban. Törekvéseit – igen szellemesen – egy félmondatba sűrítve fogalmazza meg: ezek nem a római források aktualizálására, hanem az aktuális problémák historizálására irányulnak. Ugyanakkor mindenképpen hasznosnak tartja a jelen számára is a római jogi források – szándékai szerint – új szemléletű elemzését, amelynek eredményeként „*a római jog egy töredékes, de újszerű koncepcióját*” törekszik felvázolni (6. o.).

3. Az értekezés szerkezete

Az olvasó dolgát megkönnyítendő, a szerző két nagy egységre osztja értekezését. Egy általános és egy különös rész között különböztet. Szándékai szerint az általános rész a – korábban nevesített – második, a jog természetére vonatkozó alkérdés megválaszolásához kíván adalékokat nyújtani. Ennek keretében a közgazdasági modellek emberképe és a római jog emberképe kerül először összehasonlításra, majd a jog természetével kapcsolatos, római jogi forrásokra támaszkodó fejtegetések következnek. Kicsit talán kilóg ebből a részből a harmadik részfejezet „a kötelmi jog általános része”, ami

véleményem szerint éppúgy elhelyezhető lett volna a különös résznek nevezett, egyes modern jogterületek megoldásait a római jogi források szűrőjén, valamint a neoklasszikus közgazdaságtan és a viselkedési közgazdaságtan eredményein keresztül elemző második nagy egységben.

A fejezetek és alfejezetek szerkezetére az alkalmazott módszer nyomja rá a bélyegét. A szerző minden (akár általános-, akár különös részi) alfejezetben a kortárs közgazdasági, vagy jogi elméleteket mutatja be, s ezek figyelembevételével elemzi az illeszkedés és igazolhatóság kritériumain megmért, kiválasztott római jogi *fragmentum*okat, általában a *Digestá*ból merítve. Jellemző, hogy egy-egy *fragmentum*ot több állítás igazolására is felhasznál, illetve hogy a forráspéldák mintegy körkörösén visszatérnek.

4. A felhasznált irodalom

A szerző által felhasznált szakirodalom a különböző tudományterületekről származó elméleti megközelítési módok, az alkalmazott módszerek sokszínűségét tükrözően a szerző rendkívül széles olvasottságát és szakirodalmi jártasságát bizonyítja. A több mint 700 tételt felvonultató – a forráskiadások kivételével az összes felhasznált irodalmat feltüntető – jegyzék közel felét római jogi és ókortörténeti munkák teszik ki, s a dolog természeténél fogva a jog- és közgazdaságtan elméleti monográfiák, valamint tanulmányok meggyőző gazdagsága bizonyítja, hogy a szerző teljes körűen törekedett a rendelkezésre álló elsősorban angol, német és magyar nyelvű munkák figyelembe vételére. Ezért tűnt fel Kaser *Das altrömische ius* (1949) című munkájának mellőzése.

A szekundér források hivatkozása korrekt, s hasonló mondható el a római jogi *fragmentum*ok lábjegyzeti megjelenítéséről is. Az olvasónak csak néhány esetben lehet hiányérzete egy-egy lábjegyzeti hivatkozás elmaradása miatt.

II.

Az értekezés jellegadó vonásai és legfontosabbnak tekinthető eredményei

1. A római jogi alapattitűdjei – a római jog egyedisége

A római jogban bizonyos alapvető jártasságot magának vindikáló olvasó érdeklődéssel tapasztalhatja, hogy a szerző a római jognak bizonyos alapattitűdöket tulajdonít, mely „hívószavak” közül csak néhány kiemelésére, illetve rövid ismertetésére van itt tér. Az értekezésben leggyakrabban felfedezhető ilyen alapattitűdök közé sorolhatók talán a következők:

- az (etikus) életvezetés megvalósításának a segítése – „*A jog Ulpianus számára életvezetési útmutató, igazi filozófia (vera philosophia)*”. (47., 203. o.);
- a személyiség, a karakter figyelembe vétele (131. o);
- állami stabilitás – *salus rei publicae* (23., 67.), és jólét (23., 134. o.) elsődlegessége, ennek előfeltételeként a társadalmi rend stabilitásának biztosítása (25., 180. o.).

Talán ezen alapattitűdök közé sorolható a szerző által a római jognak tulajdonított *elegantia* is. Mindenképpen eredeti gondolatmenetnek kell tekintenünk a szerző azon kísérletét, amely a modern jogelmélet bináris (pozitivistá és nempozitivistá) rendszerét az *elegantia* kritériumának jellegadóvá emelésével, mintegy harmadik utat felkínálva

kívánja kiegészíteni, s így a binaritás béklyójába szorult jogelméleti vitát kimozdítani a holtpontról (45. o.) Ehhez Ulpianus jogról vallott nézetét veszi alapul, amely szerint a jog életvezetési útmutató, s a jog művelésének eredménye a helyes élet. A szerző kifejti, hogy Ulpianus egyrészt nem pozitivistaként fogta fel a jogot, mivel azt olyan ténynek tekintette, amely csak „*teremtő tevékenység révén közelíthető meg, de tényszerűségében soha meg nem tapintható.*” Ulpianus másrészt nem vallotta a tételezett jog szükségszerű erkölcsi természetét, bár annak célját a „*tisztességesen élni*” parancsa megvalósulásában jelölte meg. Ugyanakkor a vonatkozó fejezetben a talán nem túl figyelmes olvasónak nem egyértelmű, hogy az *elegantiának*, mint jogelméleti szempontból jellegadó jelentőségű vonásnak, illetve egy jogi tétel *elegantiáját* meghatározó öt feltételnek milyen szerepe van Ulpianus harmadik útjának bináris rendszeren túli elhelyezésében (50. o.).

Egyébként az *elegantia* mint jellegzetesség bűvópatakként újra és újra felszínre tör a szövegben (86., 114. o. és passim).

Az olvasó rendkívül ötletesnek tekintheti a jog természetével kapcsolatos fejtegetések keretében, hogy a szerző a római normarendek fejlődésének sematikus felvázolása során a maini tézis parafrázisával a társadalmi státusztól a szerződés felé mutató fejlődési ívben három fejlődési szakaszt különböztet (ami a modern jogközösségek számára is tanulságos lehet). Igen szellemesen a római archaikus korszaknak felelteti meg az időszakot, midőn a társadalmi csoporthoz való tartozás alapozta meg a társadalom rendjét, amit utóbb egy „*fiktív társadalmi szerződést*” előfeltételező „*tájékozott konszenzuson alapuló*” részvételi modell váltott fel a preklasszikus korban. „*Ez a tájékozott részvétel később számos tényező következtében – amelyek közt megtaláljuk a társadalmi, gazdasági változások, illetve bizonyos, fent említett kollektív emberi kognitív gyengeségek hatását is – tájékozatlan konszenzussá alakult át a jogtudomány mint elkülönült diszciplína kialakulásával a klasszikus korszakra. A polgárok mintegy aláírták a társadalmi ÁSZF-et anélkül, hogy annak pontos tartalmát ismerték volna.*” (72. o.)

A római jog egyediségét tárgyaló részfejezet elején ezen gondolatot tovább folytatva, más szempontból beszél a jogrend fejlődésének dinamikájáról, s megkülönbözteti az egyedi esetekre tekintettel nem lévő, de teljes jogbiztonságot nyújtó *ius strictum* korszakát a méltányos jog, a *ius civile* időszakától, amely átvezet az egyes esetek egyediségére figyelmet szánó „*optimalizált jogbiztonság jogrendje*”, vagyis a „*jogi szingularitás*” időszakába (74. o.).

Talán ezen utóbbi korszak beköszöntét előkészítendő a római klasszikus jog tanulmányozásából leszűrhető tanulságokra akarja felhívni a figyelmet, de előbb a római jog egyediségének szentel egy részfejezetet. Hipotézise szerint a „*a klasszikus római jog humánusabb kontextust képes biztosítani, mint az alapvetően gazdasági szemléletű kontinentális, hatályos jogok*” (74. o.). Bizonyítani igyekszik, hogy klasszikus római jognak bizonyos univerzalitásigényt tulajdoníthatunk, vagyis a római jog egyes megoldásai jobban figyelembe vették az ember biológiai, lelki és szellemi adottságait, és ezen adottságokat a maguk egységében szemlélték.

Továbbá abból indul ki, hogy egyes római jogi megoldások érzékenyebbek voltak arra a reflexív, háromelemű viszonyra, amely az egyes jogalanyok, jogtárgyak és a jogi normák között szükségszerűen fennáll. Ezt a római jog reflexióérzékenységeként írja körül, s bizonyítani kívánja, hogy a római jog egyes vonatkozásokban túlmutatott a modern jogokknak a szubjektum és az objektum kettősségére épülő, duális szemléletű, érték-, illetve érdekalapú megoldásain. Filozófia megalapozottsággal, néhány római jogi

forráspéldán keresztül bizonyítja, hogy a bizonyos értelemben még mindig egy „*Begriffshimmel*”-be zárt modern jog kevés tekintettel van az ember biológiai és lelki adottságaira, szemben a római joggal, amely adott esetben túllépett az objektum és a szubjektum merev elhatárolásán, amely bekapcsolta „*a lelki réteget a jog normativitásába*” (77. o.), s amely képes volt egy átfogó erkölcsi rendszert figyelembe venni. Ezt a szerző néhány felhívható *fragmentummal* is igazolja. Így egy megbízás nélküli ügyvitellel kapcsolatos komplex jogeset révén következetes exegézissel bizonyítja a római jog dualitásokat meghaladó, reflexív folyamatok iránti érzékenységét. Ez megmutatkozik a fizikai és emberi kauzalitás összekapcsolódását tükröző *ulpianusi fragmentumban*, a jó- és gondos családapa ideáljának bevonásával (82-86. o.).

A bíráló röviden kiemeli még néhány olyan tudományos eredményt, amellyel a szerző gazdagította tudományágát. A megfogalmazott tézisek mögött komoly, a romanista exegézis eszközrendszerének valamennyi releváns elemét felvonultató, a dekonstrukció szolgálatába állított kutatómunka mutatható ki. Ide sorolható:

- Ulpianus szofisztikált jogügyleti tanának részletes kifejtése – szinte szakirodalmi hivatkozások nélkül –, visszavezetve azt a sztoikus filozófiai tanokra, és bizonyítva, hogy Ulpianus ezt a tant egy egész világfelfogás részeként alkotta meg. A szerző hangsúlyozza ezen tan dinamikus jellegét, szembeállítva a modern jogok statikus felfogásával (88-96. o.);
- az érvénytelenséggel kapcsolatos uralkodó felfogás alaptéziseinek megkérdőjelezése három vonatkozásban (97-102. o.);
- az „*ipsa res in se dolum habet*” kitétel („*dolum in re ipsa*”) magyarázata (99., 150-151. o.);
- a jószágok optimális elosztása szempontjának bevonása a római birtokvédelem szempontjai közé – túllépve a Savigny és Jhering-féle megkülönböztetésen –, lehetővé téve egy alternatív megoldás bevonását a római birtoktan egyik alapvető kérdéskörébe (146-148., 205. o.);
- a kötelmi jogi *lex commissoria* elemzése a viselkedési közgazdaságtanból származtatott felruházottsági hatásra vonatkozó elmélet segítségével (156-163. o.).

2. A római jog etikai dimenziója

Megállapítható, hogy egyik fő kérdéskörként a szerzőt a jogalkotás etikai dimenziója foglalkoztatja.

Az értekezésen mintegy vezérfonalként végigvonul és nagyon fontos szerepet játszik az etika és erkölcs megkülönböztetése, amely jelenségeket a szerző Dworkin nyomán már az értekezés elején elválasztja egymástól, midőn kifejti, hogy „*az erkölcs arra ad választ, hogy miként viselkedjem embertársaimmal, az etika pedig arra, hogy miként éljek jó életet, vagy szűkebb értelemben, hogy miképp viszonyuljak önmagamhoz, saját érzelmi-indulati késztetésemhez*” (12. o.). Amennyire a bíráló ezt meg tudta állapítani, a különbségtétel a két dimenzió között következetesen fennmarad az értekezésben.

2.1. Etika és emberkép

A szerző megállapítása szerint a fenti értelemben meghatározott etika a jog számára két szempontból bírhat jelentőséggel: egyrészt, hogy egy adott helyzetben hogyan cselekszünk, másrészt, hogy általában milyen emberek vagyunk (17. o.). Ezzel kapcsolatban tesz a szerző egy nagyon magvas megállapítást, midőn kifejti, hogy a jog fejlődése során az ártatlanság vélelmének elmélete az etikai dimenziót mintegy kivonta a jogi eljárások látóköréből azzal, hogy a bírák elsődlegesen arra vannak tekintettel, hogy miképp jár el a fél másokkal szemben, és nem arra, hogy milyen jellemű emberről van szó. Ez hozzájárult ahhoz, hogy a modern jogrendekben elsősorban az erkölcsi dimenzió került előtérbe (17. o.).

Ezzel szemben a klasszikus római jog végső mércéjéül – alapvetően a sztoikus filozófia hatására – a természetnek (kozmosz rendnek) megfelelő egyéni életvitel szolgált. Ugyanakkor a szerző kiemeli, hogy minőségi jellegű különbség volt a sztoikus görög bölcs és a római *bonus vir* között. A római *bonus vir* cselekvési ideálja objektív jellegű volt, a társadalmi stabilitás megvalósítására kifutó elvárásokat jelenített meg. A rómaiak ezen objektív jogfelfogása az egyes jogilag értékelt emberi aktusokat akkor ismerte el helyesnek, ha azok hozzájárultak az állam üdvéhez, és azon keresztül az eleve elrendelt kozmosz világrendhez (25. o.).

Szintén az etika által áthatott emberkép kerül előtérbe, midőn a szerző kifejti, hogy a római jog egyes szabályainak célját az egyes helyzetekben elvárt egyéni választások megerősítése képezte. Ilyen módon segítette náluk az etikus választást többek között az általános érték, illetve a piaci érték közötti különbségtétel, amely példát a szerző forrásutalásokon keresztül röviden, de meggyőzően érzékeltet (18-21. o.).

2.2. A jog természete

Fontos megállapítást tesz a szerző a jog természetével kapcsolatban a jog eredendő etikai legitimációs kényszerére vonatkozó tézisével. A jog alanyának szükségszerűen etikailag viszonyulnia kell a normához: a norma egyéni szempontból megítélt érvényessége (az egyén etikai döntése) jelentős kihatással van a normával szembeni magatartásra (31. o.). Az etikai megfontolások felhívása a jog parancsjellegét megkérdőjelező harti ellenvetésekkel kapcsolatban helytálló.

Megfeleltethető álláspontra jut a szerző midőn Hadfield és Weingast elméletét bírálja, s megállapítja, hogy bár a római *censori regimen morum* által alkalmazott normák az említett elmélet szerint minden olyan sajátossággal rendelkeznek, ami joggá tenné azokat, azonban a rómaiak mégsem tekintették jognak azokat. A szerző megállapítása szerint (a „szuverén jelenléte” mellett) fontos ugyanis az is, hogy egy normarendszert maguk a normatív rendet fenntartók is jogrendnek tekintsenek, vagyis szükséges „az érintettek belső nézőpontja” is, amely a jogot jogként ismeri el. Itt a szerző ugyan nem emeli ki az etikai vonatkozást, hanem a jog fogalmának történeti változékonyságáról beszél, de a korábbiakban kifejtettek alapján, az olvasóban önkéntelenül felmerül ezen visszahívás lehetősége. (64. és 73. o.)

Az etika mint hívószó az említetteken túl is végigvonul az értekezésen.

3. Viselkedési közgazdaságtan, mint támpont

Az értekezés egyik jellegadó vonása, hogy a római jogi *fragmentumok* elemzésére több szempontból kerül sor, melyek között nagy szerepet kapnak a racionális döntéelmélet (a neoklasszikus közgazdaságtan) és a viselkedési közgazdaságtan eredményeiként megragadható hipotézisek. Ezek közül is előtérben a behaviorista elméletek magyarázó erejének vizsgálata áll: mennyiben szolgálják, vagy nem szolgálják felismerései a római jog egyes megoldásainak megértését?

A viselkedési közgazdaságtan közismert célja, hogy kibővítse a hagyományos közgazdasági gondolkodási és vizsgálódási keretet, és ez által realisabb leírását adja az egyén gazdasági döntéseinek és azok következményeinek. Szemben az ideálisan megszerzett információk alapján hozott racionális döntésekkel operáló *homo oeconomicus*-szal, a viselkedési közgazdaságtan egy realiztikusabb emberképen alapszik. Olyan emberekből indul ki, akik érzelmeik által vezérelt, irracionális döntéseket is hozhatnak, mivel döntéseik csak korlátozottan ésszerűek, akaraterejüknek és önérdekük követésének megvannak a maguk korlátai.

A kérdés, amit a szerző feltesz. – mint említettük – arra vonatkozik, hogy a viselkedési közgazdaságtan felismerései mennyiben szolgálják a római jog egyes megoldásainak megértését, mennyire ismerhették fel a rómaiak a kognitív torzítások, leegyszerűsítések, hüvelykujj szabályok döntéseikre gyakorolt hatását és mennyire tudták/tudhatták azt jogi eszközökkel befolyásolni?

Ezen kérdések megválaszolása során a szerző azonban nem esik az elméletek közötti pártos választás hibájába, hiszen a háttérben mindig feltűnnek a neoklasszikus közgazdaságtan tézisei is.

Ugyanakkor a neoklasszikus közgazdaságtan elméleteit ütköztetve a viselkedési közgazdaságtani megközelítésekkel jelentős új felismeréseket tesz, amelyeket összevet a római jogi forrásokból leszűrhető tapasztalatokkal. A teljesség igénye nélkül áttekintve a legfontosabb kérdéseket, amelyeket a szerző az összegzésben az irodalomelméletből vett új komolyság mércéjével szemlél, az alábbi ütközőpontokat emelhetjük ki:

- az emberkép vonatkozásában,
- a jogszabályok kikényszeríthetősége kapcsán,
- a felesleges pereskedés visszaszorítására irányuló törekvések vonatkozásában,
- a bírósági döntések mögött meghúzódó mérlegelési lehetőségek esetében,
- a javak hatékony elosztása tekintetében,
- a szerződések területén az árukapcsolás és a szerződésszegés vonatkozásában,
- az antidiszkriminációs jogi megoldások keresése területén,
- a redisztribúciós hatású jogszabályok szükséges irányultságával kapcsolatban.

Bár előbbi felsorolás meglehetősen lakonikusnak tűnik, megállapítható, hogy a szerző valamennyi ütközőpont vonatkozásban magvas, kiváló közgazdasági felkészültségről tanúskodó megállapításokat tesz.

A viselkedési közgazdaságtani megközelítés a szerző kezében egyrészt egyes római jogi megoldások mögött meghúzódó igazolásként hasznosul, másrészt azonban a modern jogrendszer kritikájának eszközeként is megjelenik, hol a római joggal karöltve, hol ezen összevetés nélkül.

A viselkedési közgazdaságtan igazolja, illetve magyarázza a római jogi megoldást, például

- a *lex Aquilia* büntetési összegének jogszabályi megállapításával összefüggésben, annak ellenére, hogy talán más magyarázat ésszerűbbnek, de kevésbé forráshűnek tűnne. A fix büntetés kombinálása egy bizonytalan szankciós maximummal a szerző szerint nagyszerű megoldás a viselkedési közgazdaság szempontjából is, bár némileg túlmutat azon a bizonytalansági hipotézisnek nevezett megfontolás révén (103-108. o.);
- segíti a római jogban is megfigyelhető redisztribúciós törekvések vonatkozásában a római jogi megoldás megértését, igaz bizonyos értelemben „tovább gondolva” az elméleti alapokat (183-185. o.).

Ugyanakkor a szerző paradigma-elfogulatlanságát mutatja, hogy több esetben rámutat a viselkedési közgazdaságtan gyenge pontjaira is, és kritikával illeti a római jog talajáról kiindulva, midőn

- a neoklasszikus és viselkedési közgazdaságtani modelleket egyaránt bírálja, mivel azok egyaránt szem elől tévesztik az emberi cselekvés etikai dimenzióit. Ez azért tarthatatlan a szerző szerint, mivel a kognitív és emocionális, a racionális és az etikus oldal az emberben nem választható szét olyan élesen, ahogy azt a fenti közgazdaságtani modellek teszik, ezért fontos, hogy a jognak nem szabad tovább sorvasztania az egyén etikai érzetét, hanem a jognak érdemes egy optimális, etikai alapú mércét felállítania. Ez hiányozni látszik a közgazdaságtani modellekre épülő jogfelfogásokból (11. o.). Egyúttal persze azt is vizsgálja, hogy milyen mértékben valósult meg a jog ezen funkciója a római jogi forrásokban;
- megállapítja, hogy a viselkedési közgazdaságtan is hajlamos arra, hogy az etikai problémákat anyagi problémává egyszerűsítse le (12. o.);
- kifejti, hogy az arisztotelészi antropológia életszerűbb emberképből indul ki, mint a viselkedési közgazdaságtan (17. o.).

De más esetekben is szembe mehet a római jogi megoldás a behaviorizmus elméleti álláspontjával, így mások mellett

- a *bonus vir* emberképe kapcsán;
- a felruházottsági hatásnak az elméletben kifejtetteknél tágabb érzékelése (160-164. o.) esetében;
- és többször említve a közjó és az állami stabilitás, általában a *status quo* előtérbe helyezése tekintetében.

Mindenesetre a háromszempontú (két közgazdasági elméletrendszer és a római jog) megközelítés jelentős felismerésekre vezet az olvasót a római jogi és a modern jogi megoldások szembeállíthatósága vonatkozásában.

4. Kritikai szellem

Jellegadó vonása az értekezésnek, hogy a szerző nem riad vissza a modern szerzők által felállított elméletek és egyes értelmezési részletek kritikájától sem, többször szembemegy a római jogászok által elfogadott *communis opinio*val is.

4.1. Az elméletek kritikája

A szerző a jog- és közgazdasági elméletek körében kalandozva többször megkérdőjelez (akár a római jogi tapasztalatok alapján is) egyes elméleti modelleket. Néhány jellegzetes kritikai megnyilvánulás:

- A szerző kifejti, hogy a közgazdaságtanok emberképe az életet értelmes egészként megélni kívánó, etikus ember igényeinek elismerésével válhatna teljesebbé. A jogrendeknek reagálnia kellene, mivel a piac sok esetben kihasználja úgy kognitív, mint érzelmi gyengeségeinket. Az jogi paternalizmus csak a kognitív hiányosságokat veszi figyelembe. De fontos lenne az etikai szempontok bevonása is „egyfajta jogi maternalizmus” keretében (13. o.).
- Mint említettem, a szerző részfejezetet szentel Hadfield és Weingast racionális döntéseméleten nyugvó, a decentralizált végrehajtáson alapuló jogmodellje kritikájának. Római jogi példán (*regimen morum*) keresztül több ponton cáfolja az elmélet helytállóságát, és meglehetősen önkényesnek tekinti azt (51-73. o.).
- Modifikálja Raz és Fuller elméletét és kijelenti, hogy a polgárokat nem feltétlenül foglalkoztatja a jogrend egészére nézve az életüket szabályozó normák minősége, a jogvitákkal kapcsolatos garanciális elvek, hanem az emberek hajlamosak ezen kérdések vizsgálatát és garanciális biztosítását erre specializálódott központi intézményeknek átengedni, az esetlegesen jelentkező hátrányok ellenére is (72. o.).
- A viselkedési közgazdaságtan felismerései alapján bírálja többek mellett az ún. Hand formulát, amelynek lényege az, hogy elegendő lenne a szankció nagyságát növelni, és akkor szinte tetszés szerint lehetne csökkenteni a szankció bekövetkezésének a valószínűségét (103., 197. o.). S még sorolhatnánk.

4.2. Római jogi értelmezések megkérdőjelezése

Számos esetben dicsérhető a szerző a korábbi római jogász szerzők egyes megállapításának bátor kritikája okán:

- Mint említésre került, a római jogi irodalmi álláspontok értő feldolgozása és egyes megközelítések kritikája mesteri módon tükröződik a római források „*elegans, eleganter*” szóhasználatának elemzése során. Ebben a fejezetben a szerző felhívja a figyelmet néhány szakirodalmi álláspont (pl. Sciascia) megkérdőjelezhetőségére (40. o.).
- Astin (lábjegyzetben nem okadatolt) állításával szemben a szerző nem fogadja el, hogy az erkölcsbíráskodás alanyai csak a társadalmi elit tagjai lehettek, és ezt igazolja is (57. o.).
- Máshol tagadja azt a széleskörben élő felfogást, hogy a *conventio* és a *contractus* kifejezések szinonim fogalmak lennének. Előbbi szinonimájának inkább a *consensus*-t tekinti (89-90. o.).
- Pernicével, Bruttival és másokkal szemben helyezkedik saját álláspontra az „*ipsa res in se dolum habet*” kitétel vonatkozásában (99. o.).
- A *lex Aquilia* marasztalási szabályainak értelmezése kapcsán Daube és Sampson büntetési pénzre vonatkozó elméletét cáfolja (104. o.).
- A „rabszolga gyermeke nem gyümölcs” szabály értelmét vizsgálva megkérdőjelezi azt a tankönyvi *communis opinio*vá vált elvet, hogy a kivétel megfogalmazásával a haszonélvező tulajdonszerzését kívánták a jogtudósok kizárni (130-131. o.).
- A tulajdon morális legitimációja szükségességét hirdetve, túl soknak és túl modernnek tartja Zlinszky olvasatát, aki a „*meum est ex iure Quiritium*” peres kijelentésben azt látta, hogy a tulajdonjog alanyi jogon illette meg a római polgárt (135. o.).

- Az angol *use* és a római *fideicommissum* közötti kapcsolattal összefüggésben finomítani igyekszik Sándor genetikus álláspontját, és csak funkcióbeli megfeleltethetőséget lát a két megoldás között (141. o.). Ugyanebben a kérdéskörben Bacon egyik nyelvi trükkjére hívja fel a figyelmet a *use* és a *fideicommissum* rokonítása kapcsán (141-142. o.).
- Gandolfi, illetőleg Biondi és Longo magyarázatait saját nyelvelméleti megközelítésével gyengíti meg a magában a létrejött ügyletben megjelenő *dolus in re ipsa* vonatkozásában (150-151. o.)
- Az alaposan körüljárt felruházottsági hatás és a jogi felhatalmazottság érzete közötti különbség elemzése során (Rutiliana esete) új álláspontot alakít ki az eredeti állapot helyreállításának tárgya vonatkozásában (160-162. o.).

4.3. A modern jog kritikája

Megállapítható, hogy az értekezés jelentős részben a modern piacgazdaság jogrendszerével szembeni kritikaként is olvasható. A korábbiakhoz hasonlóan csak példálózva említek néhány olyan megállapítást, ahol a szerző a római jogi források, illetve a viselkedési közgazdaságtan hipotézisei alapján a modern magánjogi jogrendekkel szembeni fenntartásainak ad hangot:

- A szerző egyik fő törekvéseként igyekszik kimutatni, hogy a római jog több esetben humánusabb megoldásokat volt képes kialakítani, mint az alapvetően gazdasági szemléletű hatályos jogrendek. (74. o.).
- A szerző ugyan elismeri, hogy a modern jogrendek is reflexívek és információgazdagok, de hatékony és egységes információs bázisuk az anyagi érdek, az elfogadott jogi megoldások legfontosabb mércéje a pénz. Kifejti, hogy a piaci mechanizmusokra alapított jogi rend nagyon embertelen világot is eredményezhet, mert sok esetben segíti a társadalmi egyenlőtlenségek kialakulását, illetve elmélyítését. Ezt elkerülendő a rómaiak egyes esetekben „méltányossági fenntartással” (*fairness objection*) éltek. Azt megakadályozandó, hogy a piac elértéktelenséget és sértést egyes emberi értékeket és magatartásmintákat, a rómaiak szabályaiban megjelentek az ún. „korrupciós fenntartás” (*corruption objection*) nyomai. Ezen két fenntartás elméleti lényegét a szerző nem fejti ki, csak irodalmi utalással él (87. o.).
- A római jog realitás-érzékenységét emeli ki a szerző, midőn kritizálja a modern törvénykönyvek túldogmatizált érvénytelenség-konceptióját és megállapítja, hogy a római jogi tapasztalat szerint az érvénytelenség a rómaiaknál nem csak a szerződéskötés időpontjához kötődhetett, az érvénytelenség jogkövetkezményei a római tapasztalatok alapján flexibilisebbek voltak, mint a modern jogokban, valamint, hogy az érvénytelenség büntetőszankcióként is felfogható lenne ma is (97-102. o.).
- A szerző –mint említettem – a római jog egyik fontos alapattitűdjének tekinti azt, hogy a római jog büntetőeljárásában a karaktert nem csupán megítélik, hanem magával a joggal – ideértve a magánjogot – igyekeznek alakítani is. És mintha kritikaként vetné fel, hogy a modern jogrendszerekben, amelyek a magánautonómiát jobban hangsúlyozzák, a személyiség (*ad hominem-*, *ad personam-*érvek) figyelembevételére hátréba szorul. Véleményem szerint azonban a római jog ezen felfogásának elfogadása talán nemcsak a magánautonómia előtérbe állítása és a karaktergyilkosság veszélye miatt fontolandó meg, hanem azért is, mert a jog előtti egyenlőségre is veszélyt jelentene a kérdéses jogalany esetleges (bármilyen

társadalmilag hasznos érveléssel alátámasztott) előnyben részesítése (13., 127-131. o. és passim).

- A tulajdon fetiszizálódásának, a tulajdon tárgya dominanciájának előtérbe kerülése alapos és plasztikus elemzésben és bírálatban részesül, felhívva a figyelmet azon (poszt)modernnek tekinthető jelenségekre, amelyek bizonyos alapjogok mögül „kilúgozzák” a hagyományos értéktartalmakat, megfosztva a jogokat az erkölcsi legitimitás kényszerétől, valamint megfosztják az egyént cselekvési autonómiájuk egyes alapjaitól (137-146. o.).
- A szerző római jogi példákból kiindulva fontosnak tartja hangsúlyozni az erkölcsi, társadalmi megfontolások jelentőségét. Az általa erkölcsi redisztribúciónak nevezett törekvés távol áll a pusztán anyagi redisztribúciót előtérbe helyező és megvalósító modern jogrendszerek törekvéseitől (183-185. o.).
- Az árképzésbe való állami beavatkozás mögött meghúzódó megfontolások (antropológiai, erkölcsi, hatékonyság) közül a szerző a római jogi források alapján hiányolja a modern jogrendszerekből az antropológiai beavatkozás lehetőségének érvényesítését. Ez a beavatkozás a jogalanyok kognitív gyengeségei elleni védelmet valósíthatná meg, figyelembe véve természetesen más szempontokat is. A szerző ezt a vagyoni egyenlőtlenségek növekedését látva tartja megfontolandónak. A római joghoz hasonlóan a modern magánjognak is szerepet szánna a stabilabb vagyoni viszonyok megteremtésében (és a fenntartható fejlődés biztosításában). Igaz, itt a szerző bizonyos felmentést is ad a modern magánjogi szabályozási hiányosságait mérlegelve (193-195. o.).

5. Posztmodern összegzés

A szerző szellemes összegzésében a posztmodern egyik kurrens irodalomelméleti megközelítést, az „új komolyság” talán szándékosan meghatározatlanul hagyott koncepcióját hívja segítségül, hogy összegezzék a neoklasszikus és viselkedési közgazdaságtan – értekezésben szembeállított – absztrakt modelljeinek a római jogi megoldások szűrőjén átfiltrált téziseit. Az irodalomelméletben és posztmodern megközelítésekben járatlan olvasó számára talán furcsa lehet a „modern módon konzervatív” mérce figyelembe vétele, mindenesetre megállapítható, hogy a fejezet a legfontosabb tételek összefoglalására megfelelő játékeret biztosít.

III.

Az értekezés *meritumát* nem csökkentő, egyes részleteket érintő megjegyzések

1. Tartalmi megjegyzések

Az alábbiakban néhány olyan jobbító szándékú tartalmi megjegyzést tennék néhány részletkérdés vonatkozásában, amelyek megfontolása talán még érthetőbbé és a laikusok számára is befogadhatóbbá tenné az értékes értekezést:

- Szakirodalmi hivatkozás nélkül nem kontrollálható, mennyire egyedi a jogi maternalizmus elnevezés (13. o.).
- A könnyebb érthetőséget szolgálta volna, ha a Vesta papnővel kapcsolatos ügyben Gellius alapján információt kaphatott volna az olvasó a tényállásról is (28. o),

illetve a logikában járatlanok számára ugyanezen oldalon a *Sein* és *Sollen* tekintetében felhozott érvelés is jobban megvilágítható lett volna.

- A jog természetével kapcsolatos fejtegetések kapcsán megjegyezhető, hogy Hart a jog parancs jellegével szemben megfogalmazott második ellenvetésére hozott példa nem igazán követhető, különösen a vonatkozó lábjegyzet hiányában (33. o.).
- Még ugyanebben a főfejezetben, midőn a szerző a *ius* és a *mores* között tett római megkülönböztetést taglalja, mintha háttérbe szorulna az értekezésben többször is hangoztatott tétel, hogy a jog az állam stabilitását és az állam jóllétét szolgáló normarendszer, hiszen itt elsősorban a *mores* kapják az erre fókuszáló funkciót, míg a *ius* a magán-, illetve egyéni érdekek szolgálatában állóként jelöltetik meg. Lehet, hogy ez a látszólagos ellentmondás abból adódik, hogy a szerző itt a korai idők normarendszeréből indul ki (64. o.).
- A szövegből közvetlenül nem egészen olvasható ki, hogy Ulpianus a generális értelemben vett *conventio* mely három típusát különböztette meg (91. o.).
- Minden további nélkül kiindulhatunk abból, hogy a potenciális elkövető bizonyosan tudhatta, hogy a jogsértés pillanatában mennyit ért az általa megrongált rabszolga (104. o.)?
- A *lex Aquiliá*val foglalkozó fejezet mintha lezáratlan maradna, a viselkedési közgazdaságtani konklúzió újbóli hangsúlyozása talán tanulságosabbá tenné a záró gondolatmenetet (107-109. o.).
- A bíráló a 114-121. oldalakon kifejtetteket nem érzi szervesen illeszkedőnek a viselkedési közgazdaságtani megközelítéssel operáló előző részhez a peren kívüli megegyezés vonatkozásában. A tematikai kapcsolat kétségtelen, de módszertanilag nagyon távol állnak egymástól a megközelítési módok. Az említett részben az olvasó beavattatik a sztoikus logika egyes megközelítéseibe, ez azonban az értekezés más részéhez talán jobban kapcsolódna (az elemzés alapjául szolgáló eset máshol is kifejtésre kerül).
- Nehezen állhat össze a kép az avatatlan olvasóban, midőn a szerző az ártatlanság vélelmét az etikus cselekvéssel, a belső mércén alapuló etikus cselekvéssel kapcsolja össze (124-127. o.).
- A különös rész 4. fejezete meglehetősen „*in medias res*” kezdődik, az olvasó nem tájékozódhat a tárgyalandó problémaköréről. A javak optimális elosztása és az aszimmetrikus információ témakörét említi, de természetesen a fejezet (már csak címe tanúsága szerint is) többről szól (133. o.).
- A tulajdon fetiszizálódásának problémakörét szemléletesen tárgyaló fejezetben kicsit aránytalannak tekinthető, hogy a *Trust* fejlődéstörténete részletesen kifejtésre kerül, míg más, a jelenséget igazoló jogi megoldások (jóhiszemű és ellenérték fejében való szerzés) az említés szintjén maradnak (137. o.).
- Szintén úgy érezheti az olvasó, hogy a fenyegetéssel kapcsolatos, kiváló érzékkel elemzett ulpianusi *fragmentum* (153. o.) csak lazán kapcsolódik a szerződésszegés és -módosítás kérdésköréhez.
- Talán magyarázatra szorulna, hogy a nevezetes – és meggyőzően elemzett – Seufeius-esetet miért az etnikai diszkriminációra hozza fel példaként a szerző (169-174. o.).
- Bizonyosan (a technikus értelemben vett) utóörökös-nevezést kell a méhmagzattal kapcsolatban feltételeznünk (176. o.)?

2. Szerkesztéssel kapcsolatos megjegyzések

Megnehezíti az olvasó helyzetét a szöveg zökkenőmentes értelmezésében, hogy sok esetben olyan, akár modern példákra utal a szerző, amelyeket ismertnek, említettnek vesz, holott addig az értékezésben nem történt rájuk utalás. Hasonló történik bizonyos gazdasági elméletekre való utalások esetén is, amik megelőzik a tétel lényegének felelevenítését.

A római forrásokkal kapcsolatos keresztshivatózások hiánya néha megnehezíti az előre, vagy visszautaló gondolatfűzések rekonstruálását.

Ezen hiány kiküszöbölése talán néhány (összességében ritka) szerkesztési anomália elkerülését is lehetővé tette volna: néhány esetben ugyanis az elemzett, hivatkozási alapul vett forráshelyekre úgy történik utalás, mintha a szövegben korábban már lett volna szó róluk, és az olvasónak „képben kellene lennie” az adott tényállás vonatkozásában, azonban magában a szövegben a *fragmentum* részletes elemzésére csak később kerül sor, s így az olvasó vagy bizonytalanságban marad, vagy előre lapozva próbálhatja rekonstruálni a problémát.

Ilyen részletek:

- a Bayes-tétel említése (10. o. – lényeg ismertetése 124. o.);
- Ulpianus „már elemzett” szövege „*jogászok papok*”, ill. „*nisi fallor*” D. 1, 1, 1. (47-48. o.): az említés előtti szövegben nincs elemzés és maga a szöveghely sem beazonosított a kevésbé járatos olvasó számára;
- „*a korábban részletesen tárgyalt*” Rutiliana-eset: ismertségére utalás és bizonyos következtetések a 100. oldalon, megvilágító elemzés csak a 157-164. o.;
- Aristo „elegáns” kritikája Celsus felé: 96. o. – de maga a forráshely sehol sem jelenik meg a szövegben, még kevésbé a „*recte*” szó jelentősége (uo. 481. lj.);
- a hozomány visszaadásával kapcsolatos egyezség (először említve: 50. o. elemezve: 80. o., újra 114-121. és 167-169. o.);
- Fronto metaforája (először említve: 50. o., majd elemezve 76-77. o.);
- a megbízás nélküli ügyvivő esete (először említve 50. o., majd a 82-85. o. elemezve)
- az objektív értékaránytalanságra vonatkozó középkori tanra, mint már említettre hivatkozik a 99. o-n, de annak jelentőségét csak a 150. o.-n ismerheti meg az olvasó, csakúgy a „*ipsa res in se dolum habet*”-forráshely esetén;
- Papinianus egy szöveghelyére már elemztként történik utalás, de csak a kérdéses helyen (124. o.) kerül először az olvasó elé;
- a fitnessbérlet példaesete (először említve: 149, és 151. o., bővebben: 192. o.).

Ritka esetben a történeti tényállás alaposabb feltárása érthetőbbé tehetné volna a példaként felhozott jogeset mögötti elvi élt:

- A 164. oldal alján például nem világos mit példáz az ott (forrásmegjelölés nélkül) röviden citált eset.
- Csakúgy az örököstől ellopott hagyományba adott tárgy, vagy a közös tulajdon felosztására irányuló per alatt ellopott dolog vonatkozásában (165. o.).
- Az ezen sorban forráshellyel jelölt *fragmentum* (D. 13, 1, 10, 2) értelmezése is megért volna néhány szót, különösen abban a vonatkozásban, hogy ki tekinthető az elidegenített, de még át nem adott dolog tulajdonosának (165. o.).

IV.

Összegzés

A szerzővel együtt az olvasó is megállapíthatja, hogy az új tudományos eredmények elsősorban a római jog természetére vonatkozóan azonosíthatók, ezért a módszertani sokszínűség ellenére egy eredeti római jogi munkát tart kezében. Egyetérthetünk a szerzővel, hogy a római jog egyes jogintézményeinek vizsgálata révén a római jog egy töredékes, de újszerű koncepciója körvonalazódik az értekezésben, amely nem lezárt, további meglátásokkal is kiegészíthető. Az is nyilvánvaló, hogy a római jogi források értekezésben megvalósult sajátos megközelítése új megvilágításba helyezett egyes kortárs gazdaság- és jogelméleti elképzeléseket.

Talán szerencsés lett volna az értekezés elején felvetett kérdésekre egy „didaktikusabb” összegző választ adni.

Bár a főbb új tudományos eredmények summázata némileg eltér az értekezés végén és téziszűzetnek tekinthető összefoglalásban, a tézisek az értő olvasó számára meggyőzők és részleteiben áttekinthetően foglalják össze az elért eredményeket.

A bíráló csak legteljesebb elismerését tudja kifejezni az értekezés kapcsán anélkül, hogy a korábbi, a szerző érdemeit méltató, elismerő gondolatait megismételné. Ahogy minden tudományos munka mögött ott van az azt elvégző tudós személyisége, úgy a bíráló sem lehet teljesen személytelen. Ebből adódhat, hogy az értekezés többszöri áttanulmányozása után sem szabadulhat bizonyos ellentmondás-érzéstől: az értekezés bevallottan értékeket keres egy olyan világban, amely egyre inkább az értékek relatívvá válása, vagy inkább az értékek nélküliség felé halad. Felvethető a kérdés, hogy amikor megkérdőjeleződik minden erkölcsi, jogi és társadalmi tekintély, akkor van-e létjogosultsága a jövő szemszögéből az aktuális problémák historizálásának?

A szerző gondolatgazdag, értékeket előtérbe helyező értekezését olvasva némi – természetesen nem a szövegből fakadó – szkepszissel tehetjük fel a kérdést: posztmodern világunkban, midőn egyre inkább az egyéni túlélési stratégiák kerülnek előtérbe, lehet-e a goethei kacsának még valamilyen szerepe a világ, a gazdaság és jog kapcsolatának jobb megértésében?

A bíráló örömmel üdvözlöi a szerző ezirányú optimizmusát és elismerőleg biztatja további szép tudományos eredmények elérésére.

*

Véleményemet összegezve álláspontom egyértelműen az, hogy Dr. Deli Gergely *Usus postmodernus Pandectarum, avagy kortárs olvasatok a Digestából* című értekezése messzemenően alkalmas arra, hogy nyilvános védés keretében megvitatásra kerüljön, s nem kétséges, hogy a doktori értekezés eredményei, valamint tudományos előlétele alapján, teljes mértékben indokolt a szerző számára az MTA doktora cím odaítélése.

Debrecen, 2023. április 1.

Prof. Dr. Szabó Béla